

TOMÁŠ KLÍR

ROLNICTVO NA POZDNĚ STŘEDOVĚKÉM CHEBSKU

KAROLINUM

Rolnictvo na pozdně středověkém Chebsku

Sociální mobilita, migrace a procesy pustnutí

Tomáš Klír

Recenzovali:

Prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.

PhDr. Jan Lhoták, Ph.D.

PhDr. Robert Šimůnek, Ph.D., DSc.

Publikace vznikla za podpory Grantové agentury České republiky v rámci projektů „Vesnická sídliště v Čechách v období pozdně středověkých a raně novověkých proměn“ (GPP405/12/P715), řešeného v letech 2012–2014, a „Krajina středověké Prahy“ (16-20763S), řešeného v letech 2016–2018.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Praha 2020

Redakce Magdaléna Smějsíková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2020

Text © Tomáš Klír, 2020

Coverphoto © ÖNB/Wien Handschriftensammlung, Cod. 3085, fol. 2r, 7r.

ISBN 978-80-246-4559-9

ISBN 978-80-246-4668-8 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Dance, Tomáškovì a mým rodičům

◄ **Cheb.** Celkový pohled od severozápadu (cca 1935). V pozadí nejvýznamnější sakrální stavba na chebském teritoriu – městský farní kostel sv. Mikuláše.

OBSAH

Poděkování	11
Uživatelská poznámka	12
Zkratky	14
Míry	15
Slovníček	16
<hr/>	
I. Obecná východiska	27
1. Úvod	28
2. Terminologie	34
3. Teoretický rámec	40
4. Stav poznání	57
<hr/>	
II. Historický kontext a prameny	75
5. Sledované území a historický kontext	77
6. Berní písemnosti	105
<hr/>	
III. Sociální instituce a zatížení rolnictva	121
7. Institucionální rámec	123
8. Klasifikace usedlostí	147
9. Kontrola vrchnostenských práv	154
10. Zatížení rolnictva	159
11. Zemská berně	165
12. Pozemková renta	177
13. Vztah mezi zemskou berní a pozemkovou rentou	193
<hr/>	
IV. Monetizace a sociální stratifikace	207
14. Peněžní hodnoty, monetizace a úvěrový trh	209
15. Sociálně-ekonomická stratifikace	241
16. Demografická struktura	275
17. Majetkové aktivity chebských měšťanů na venkově	282
<hr/>	
V. Sociální mobilita a migrace	291
18. Formulace dílčích otázek a metod	293
19. Kontinuita a stabilita rodinné držby	298

20. Majetkové transfery	314
21. Majetkové transfery a hodnota usedlosti	338
22. Sociálně-ekonomická mobilita RMS a GRMS	342
23. Kolísání berně na téže usedlosti	372
24. Migrace - sociálně-ekonomické aspekty	378
25. Migrační řetězce a dominový efekt	405
26. Městská migrace	408

VI. Sociální interpretace plužin	431
27. Plužiny jako zhmotnění sociálních institucí	433
28. Výpověď chebských plužin	437

VII. Pustnutí jako odraz sociální mobility	467
29. Pustnutí v pozdním středověku	469
30. Procesy pustnutí na Chebsku	486

Shrnutí a závěr	505
Summary and conclusion	517
Archivní prameny	533
Bibliografie	535
Soupis fotografií na předělových stranách	564
Korelační tabulka místních jmen	565
Jmenný rejstřík	579
Věcný rejstřík	584

PODĚKOVÁNÍ

Příprava rukopisu si vyžádala delší dobu, a na tomto místě bych tak rád vyjádřil vděčnost všem, kteří umožnili jeho vznik a rozmanitým způsobem formovali jeho konečnou podobu. První dík patří mé trpělivé rodině a přátelům. Za diskuse a badatelská doporučení jsem zavázán zvláště paní prof. Sheilagh Ogilvieové, paní prof. Haně Pátkové, panu prof. Eduardu Maurovi, panu prof. Mateuszi Golińskému, panu dr. Martinu Musílkovi, panu dr. Wolfgangu Jankovi a panu mgr. Martinu Janovskému. Rukopis by nemohl vzniknout bez kolegiální podpory pracovníků Filozofické fakulty UK, sdružených na archeologických, historických i filologických ústavech, a také vstřícného přístupu pracovníků Státního okresního archivu v Chebu. Velmi děkuji rovněž Nakladatelství Karolinum a paním redaktorkám dr. Adéle Petruželkové a mgr. Magdaléně Smějsíkové.

První fázi výzkumu podpořila Grantová agentura ČR (*Vesnická sídliště v Čechách v období pozdně středověkých a raně novověkých proměn*, GPP405/12/P715). Kapitoly o majetkové aktivitě chebských měšťanů a vztahu města a jeho zázemí vznikaly v rámci dalšího projektu podpořeného Grantovou agenturou ČR (*Krajina středověké Prahy*, 16-20763S). Publikace je interně afiliována k programu Progres Q07 *Centrum pro studium středověku* Univerzity Karlovy.

UŽIVATELSKÁ POZNÁMKA

Předkládaná studie se informačně opírá zvláště o knižní edici rejstříku chebské zemské berně z roku 1438 a oceňovací knihy z roku 1456 a dále o tabulkový výtah z berních rejstříků z roku 1424 a 1469, který je součástí nepublikovaného rukopisu habilitační práce předložené na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.¹

Literaturu citujeme podle zvyklostí Českého časopisu historického s tím rozdílem, že plnou bibliografickou citaci díla zkracujeme již od jeho první zmínky v poznámkách pod čarou. Na závěr studie totiž připojujeme seznam použitých pramenů a literatury, kde čtenář plnou bibliografickou citaci nalezne. Literatura je uspořádána abecedně podle jmen autorů a názvů prací, nikoliv podle roku vydání.

V textu jsou řazeny tabulky a obrázky, jež jsou průběžně číslovány v rámci kapitol (například obr. 1.1.). Šest obrázků vložených na začátek knihy má jednočíselné označení (např. obr. 1). Přílohy jsou řazeny samostatně a číslovány jsou rovněž průběžně podle kapitol, ke kterým patří. Přílohy nejsou součástí tištěné monografie, ale jsou k dispozici ke stažení na webovém portálu Nakladatelství Karolinum.

Jména lokalit ležících na území České republiky uvádíme v textu v současné úřední podobě (česká jména) a v závorce nebo za lomítkem doplňujeme jejich historická německá jména. Na mapách znázorňujících Chebsko uvádíme naproti tomu německá jména. Korelaci českých a německých jmen lze nalézt v příloze na konci knihy. Pro jména lokalit ležících mimo Českou republiku volíme tradiční české znění, pokud je k dispozici a je vžité (např. Norimberk pro Nürnberg, nikoliv ale archaické Ředvice, nebo dokonce Trhové Radovice pro Marktredwitz). Středověká německá osobní jména počeštujeme (např. Mikuláš Ruduš místo Niclas Rudusch), moderní a normovaná jména nikoliv (např. Wilhelm Heisinger).

Některé pasáže zahrnují transliteraci různých středověkých i novověkých písemností. Pokud není uvedeno jinak, transliterovány byly stejným způsobem jako v případě edice berních knih z roku 1438 a 1456.

Pozdně středověké usedlosti číslujeme průběžně v rámci lokalit, a to podle pořadí, v jakém jsou uvedeny v oceňovací knize z roku 1456 (např. Dölitz 2).

---

1 T. KLÍR a kol., *Knihy*; T. KLÍR, *Sociální mobilita* (nepublikovaný rukopis).

Usedlosti, které v této knize uvedeny nebyly, číslujeme průběžně ve zvláštní řadě, kterou zahajuje písmeno „x“ (např. Dölitz x2).

V dosavadních publikačních výstupech autora mají částečné paralely kap. 3.1–3.3, 7., 14.2–14.7, 19.3 a 22.3 a 30.²

Na obálce jsou zobrazeny iluminace měsíců března a srpna, doprovázející kalendářní část astronomicko-lékařského kompendia, jež je součástí rozsáhlejšího kodexu, uloženého dnes v Rakouské národní knihovně.³ Rukopis je datován do roku 1475 a za místo jeho vzniku lze považovat nejspíše pasovskou, řezenskou, salcburskou nebo brixenskou diecézi.⁴ Zobrazené reálie odpovídají představě, kterou máme o pozdně středověkém Chebsku.

Na chebský venkov čtenáře uvádí na předělových stranách výběr z fotografií pořizených místními amatérskými fotografy mezi lety 1890–1940. Podobně jako středověké písemnosti, i tyto snímky evokují zapomenutý rolnický svět, jenž vzbuzuje touhu po dalším objevování.⁵

---

2 T. KLÍR, *Socioeconomic mobility*; T. KLÍR, *Sociálně-ekonomická mobilita*; T. KLÍR, *Procesy pustnutí*; T. KLÍR a kol., *Knihy*.

3 Österreichische Nationalbibliothek Wien, Handschriftensammlung, Cod. 3085, fol. 2r, 7r.

4 A. BÖHM, *Das Iatromathematische Hausbuch*, zvl. s. 21–22.

5 Z. ČERNÝ, *Příznivé světlo*, s. 129.

ZKRATKY

- Ar Cheb – Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Cheb, fond Město Cheb
- dt. – dedít
- gr. – groše (pokud není uvedeno jinak, pražské groše)
- GRIMM – J. GRIMM, *Das Deutsche Wörterbuch* (srov. literatura)
- GRMS – geneticky provázaná rodinná majetková společnost
- Max. – maximální hodnota
- ME – H. GRADL (ed.), *Monumenta Egrana* (srov. literatura)
- Mg – Morgen (orné jitro); srov. míry
- Min. – minimální hodnota
- Q_{x-y} – kvocient pustnutí
- RMS – rodinné majetkové společnost
- ss – kopy (zpravidla kopy pražských grošů)
- Tgw – Tagwerk (luční jitro), srov. míry
- vév. – vévodství
- [...] – rozvedení písařských zkratk
- <...> – škrtnutý text
- »...« – plná transliterace pasáže středověké písemnosti

MÍRY

korec	česká míra ssutého obilí, přeneseně i násevková a plošná míra; cca 93,6 litru
kár	Khar, Khor, Kar chebská míra ssutého obilí (cca 3 české korce), přeneseně i násevková a plošná míra 1 kár žita = 297 litrů 1 kár ovsa = 308 litrů
lán	plošná míra; v této studii 60 českých korců (30 německých jiter); cca 18 hektarů
Morgen	orné jitro; cca 0,57 hektaru
Tagwerk	luční jitro; cca 0,57 hektaru

(A. SEDLÁČEK, *Míry*, s. 100–101; R. LANGHAMMER, *Waldsassen*, s. 155; J. STEINER, *Alte Masse*; T. KLÍR a kol., *Knihy*, s. 155–156)

SLOVNÍČEK

Předkládaná studie obsahuje velké množství odborných termínů, které definujeme na prvním místě výskytu nebo tam, kde je to vhodné. Níže čtenář nalezne definici těch termínů, které se opakují nejčastěji nebo nejsou v české literatuře vžité a v této studii je užíváme ve specifickém významu.

- „herberge“ – usedlost drobného držitele půdy nebo bezzemka; v české novověké terminologii by jí odpovídala chalupnická usedlost, domkář nebo zahradník, popř. usedlost venkovského řemeslníka; v této studii překládáme zjednodušeně jako chalupnická usedlost nebo chalupa
- „hof“ – selská usedlost
- „höfel“ – selská usedlost s omezenou pozemkovou výbavou
- nestatkový pozemek – volně disponibilní pozemek, netvořící integrální součást žádné usedlosti
- plužina – rozparcelovaná část hospodářského zázemí určitého sídliště; v užší definici zahrnuje pouze orné plochy, v širší i louky, pastviny a porostliny
- poddanská usedlost – usedlost držená zákupním právem, které zakládalo věcnou závislost rolníka na pozemkové vrchnosti; rolník měl k usedlosti široká věcná práva, včetně dědického práva manželky a potomků, nemohl ji ale dělit
- rolnictvo – primárně zemědělství producenti, kteří jsou zároveň spotřebiteli svých produktů a využívají především svou vlastní rodinnou práci; jsou zčásti zapojeni do tržních mechanismů, nejsou ale na trhu existenčně závislí, jejich ekonomika je duální – subsistenčně

i tržně orientovaná; nadprodukt je zčásti odčerpáván mimoekonomickými prostředky

- svobodná usedlost – ve studii takto označujeme širokou škálu nepoddanských usedlostí (svobodné a dědičné lenní usedlosti; dědičné lenní usedlosti)
- usedlost – stabilizovaná sociálně-ekonomická jednotka s určitými právy a povinnostmi, zahrnující obytné a hospodářské stavby, dvorovou parcelu, zahradu a pozemky situované v pluzině

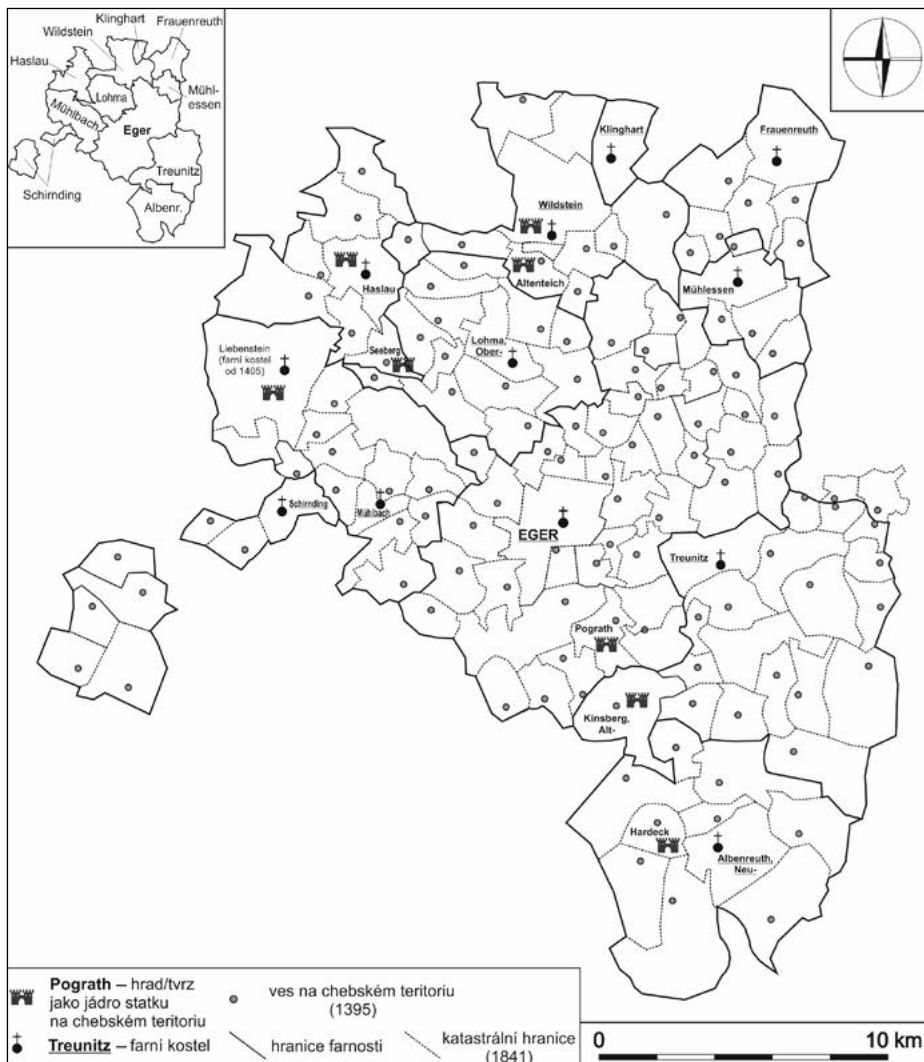

Obrázek 1. Administrativní členění Chebska podle farních obvodů roku 1395

Podle: Ar Cheb, kniha č. 974, *Musterungsbuch der Bauernschaft*.

Poznámka: Znázorněny farní obvody (tj. zároveň obvody zemské vojenské hotovosti). Mimo vlastní chebské teritorium ležela ještě tržní ves Marktredwitz a přilehlé vsi, z nichž byla sice také vybírána zemská berně, nebyly ale součástí chebské vojenské hotovosti.

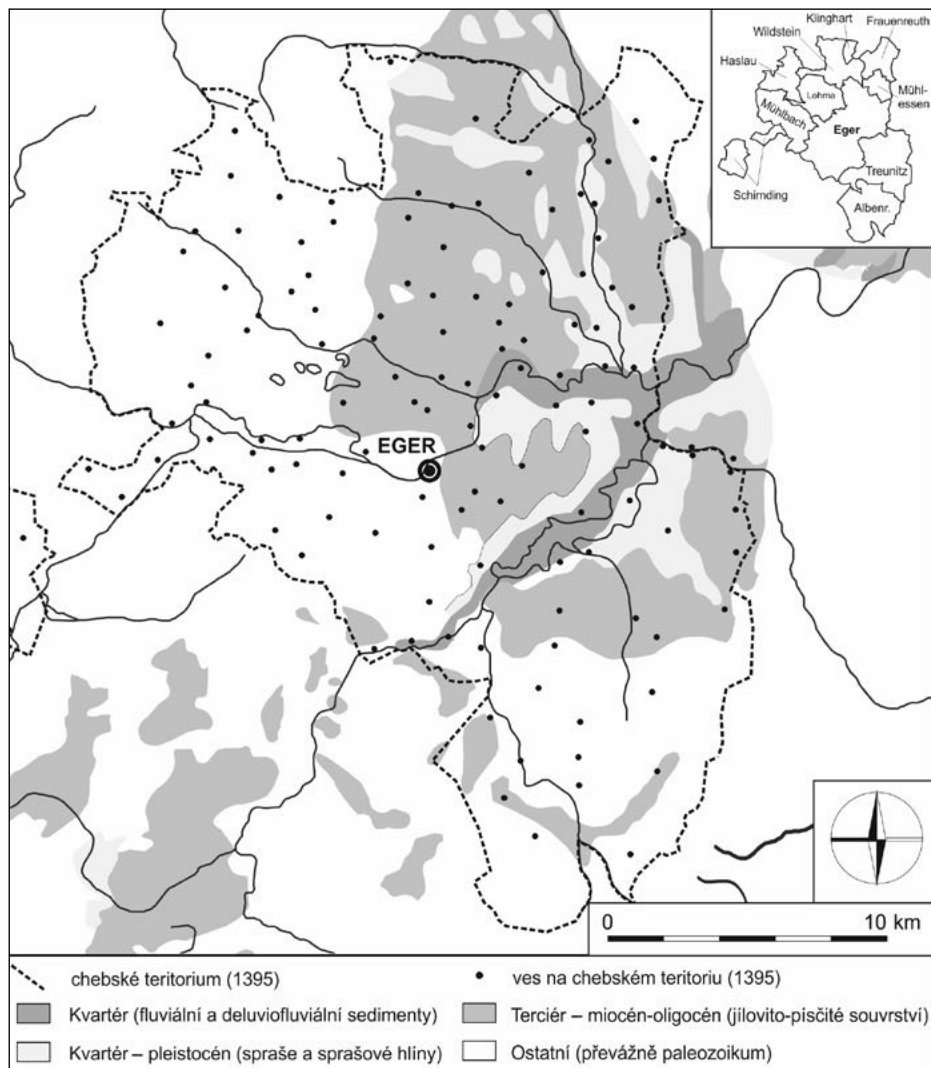
Ves Marktredwitz patřila přímo Chebu.

Obrázek 2. Administrativní členění a farnosti Chebska roku 1395. Doplněna novověká katastrální území (1841) a poloha tvrzí nebo hradů.

Podle: Ar Cheb, kniha č. 974, *Musterungsbuch der Bauernschaft*.

Poznámka: V případě, že katastrální území zahrnuje více sídlišť, je v mapě rozděleno podle obvodu příslušných pluzin. Katastrální území bez uvedeného místního jména patří novověkému sídlišti.

Obrázek 3. Chebsko k roku 1395 a rozsah Chebské pánve

Podle: Srov. obr. 1. Geologická charakteristika podle *Geologische Karte von Bayern* (red. H. ARNDT a kol., Bayerisches Geologisches Landesamt, München 1954). Upraveno.